

بحث رساله الحقوق

در سال گذشته مجموعاً حدود هفده جلسه بخشی از درس در روزهای چهارشنبه را به شرح رساله الحقوق امام سجاد اختصاص دادیم. بعد از بیان مقدماتی که لازم بود مطرح شود، در مورد جمله اول این رساله یعنی حق خداوند بر انسان مطالبی را عرض کردیم. تعبیر این بود: «فَأَمَّا حَقُّ اللَّهِ الْأَكْبَرُ فَإِنَّكَ تَعْبُدُهُ لَا تُشْرِكُ بِهِ شَيْئاً»، بزرگترین حق خداوند بر انسان این است که عبادت شود. توضیح دادیم که حقیقت عبادت به چه معناست و چرا انسان باید عبادت کند، فلسفه عبادت چیست، تا روشن شود که بزرگترین حق خداوند بر انسان این است که انسان او را عبادت کند، نه از این باب که خداوند نیاز به عبادت دارد، بلکه این نیاز در انسان است که یک موجود مطلق را پرستش و عبادت کند.

ویژگی‌های معبود حقیقی

لکن مسأله مهمی که اینجا باید به آن توجه شود، این است که چرا خدا باید عبادت شود، چرا خدا معبود باشد؟ ما حقیقت عبادت را توضیح دادیم؛ هر عبادتی سه ضلع دارد که یک ضلع آن معبود است، یک ضلع آن عابد است و یک ضلع هم آن عملی است که به عنوان عبادت انجام می‌شود؛ اینها اضلاع سه‌گانه عبادت انسان هستند. ما حقیقت عبادت را توضیح دادیم؛ مهم نیست که این حقیقت در چه شکل و قالبی قرار گیرد. اینکه می‌گوییم مهم نیست، یعنی روح عبادت مهم است و نه شکل آن؛ اشکال عبادت را به مناسبت‌های مختلف، روزانه، سالانه، در امور مالی و غیر مالی، همه را شارع بیان کرده است. اشکال عبادت توقیفی است که باید با بیان شارع بدست آوریم. اما دو ضلع دیگر — یعنی معبود و عابد — خیلی مهم هستند. اینکه می‌فرماید حق الله الاکبر این است که عبادت شود، یعنی چون او معبود است باید عبادت شود. بعد در ادامه یک تکلیف بسیار سنگین بر عهده عابد می‌گذارد و آن اینکه باید خالصانه عبادت کند — که این را در ادامه توضیح خواهیم داد —.

پس بعد از مقدماتی که بیان شد، باید دو مطلب را در اینجا روشن کنیم؛ یکی اینکه چرا خدا معبود باشد، چرا این حق اکبر برای اوست؟ دوم اینکه انسان که می‌خواهد چنین موجودی را عبادت کند، مهم‌ترین ویژگی عابد چیست؟ اخلاص — که بعداً خواهیم گفت — اما اینکه خدا باید معبود باشد و لاغیر، این خودش یک مسأله بسیار مهم است. ضابطه معبود بودن چیست؟ چرا خدا باید عبادت شود؟ مگر خدا چه دارد؟ اینجاست که قرآن و عقل به ما ترازو و میزان و معیاری می‌دهد که معبود حقیقی را از معبود مجازی بشناسیم. در اینکه ما انسان‌ها در این دنیا عبادت و پرستش می‌کنیم بحثی نیست؛ منتهی چه چیزی را پرستش می‌کنیم؟ کثیری از انسان‌ها معبود مجازی را پرستش می‌کنند و از معبود واقعی غافل‌اند. نهایت خضوع و خشوع ما به حسب واقع در برابر امور دیگری غیر از خداست؛ لذا تعیین این ضابطه خیلی مهم است. ما باید یک میزانی داشته باشیم که معبود حقیقی را از معبود مجازی بشناسیم؛ حواسمان باشد که معبودها و خدایان دروغین را نپرستیم که آثار بسیار بدی دارد.

در قرآن به مناسبت‌های مختلف به این جهت اشاره شده که این معبود چه ویژگی‌هایی دارد. آیات قرآن در این باره بسیار زیاد است؛ شما جستجو کنید و ببینید آیاتی که با موضوع عبادت — چه عبادت معبود واقعی و چه عبادت معبود مجازی — در قرآن مطرح شده، چقدر زیاد هستند. آن مقداری از آیات که ما با آن کار داریم، نوعاً ما را توجه می‌دهد به اینکه چرا باید خداوند متعال را عبادت کنیم. در آیات بسیاری به ما گفته شده که چون خداوند حیات جاوید دارد باید عبادت شود؛ حیات مستقل و جاوید را یک ویژگی برای خدای تعالی ذکر کرده و به همین جهت معبود واقع می‌شود.^۱ در بعضی از آیات مالکیت خدا نسبت به این عالم را ذکر کرده و لذا گفته او باید معبود باشد.^۲ در بعضی از آیات خداوند به عنوان بصیر مطلق معرفی شده است.^۳ در بعضی از آیات به عنوان شنوای مطلق معرفی شده است.^۴ در برخی از آیات به عنوان رزاق معرفی شده است.^۵ اینکه بقاء دارد و فنا ناپذیر است.^۶ خالق بودن و اینکه مخلوق دیگری نیست؛^۷ اینکه قادر مطلق است و قدرت مطلق دارد؛^۸ اینکه واحد است.^۹ به طور متفرق یک سری ویژگی‌هایی را برای خدا ذکر کرده که به واسطه این ویژگی‌ها فقط او می‌تواند معبود باشد و این را عقل انسان هم تأیید می‌کند. موجودی که فنا می‌پذیرد و حیات جاوید ندارد، موجودی که خالق و رازق نیست، موجودی که قدرت و احاطه و قیومیت ندارد، موجودی که بصیر و شنوا نیست، آیا صلاحیت معبود واقع شدن را دارد؟ برای همین در یک سری از آیات معبودهای مجازی را با این نشانه‌ها معرفی می‌کند؛ مثلاً می‌گوید این خدایان حتی از دفع ضرر از خودشان ناتوان‌اند چه رسد به اینکه بخواهند به دیگران نفع برسانند؛^{۱۰} اینکه اینها نمی‌توانند به دیگران روزی برسانند؛^{۱۱} اینکه اینها موجوداتی فاقد حیات‌اند؛^{۱۲} اینکه کور و نابینا هستند؛^{۱۳} اینکه ناشنوا هستند؛^{۱۴} اینها مخلوق هستند؛^{۱۵} اینها به جای اینکه مالک

۱. البقرة: ۲۵۵؛ النحل: ۲.

۲. النحل: ۷۳.

۳. الأعراف: ۹۸.

۴. المائدة: ۷۶.

۵. النحل: ۷۳.

۶. القصص: ۸۸.

۷. البقرة: ۲۱ و ۵۴.

۸. در آیات متعددی جهات مختلفی از قدرت خداوند بیان شده است.

۹. البقرة: ۱۶۳.

۱۰. الرعد: ۱۶.

۱۱. النحل: ۷۳.

۱۲. النحل: ۲۰.

۱۳. الرعد: ۱۶.

۱۴. مریم: ۴۲.

۱۵. الأعراف: ۱۳۸.

باشند، مملوک هستند؛^{۱۶} این معبودها جاهل اند و چیزی نمی دانند؛^{۱۷} اهل تعقل نیستند.^{۱۸} لذا اگر یک جستجوی اجمالی کنیم، می توانیم در آیات قرآن نشانه هایی از معبود حقیقی و ویژگی هایی برای معبود مجازی ببینیم. عقل ما این را می فهمد و درک می کند که موجودی که قادر نیست، ناشنوا و کور و نابیناست، مخلوق و مملوک است، اگر معبود واقع شود این یک معبود دروغین و مجازی است.

این یک گزارش اجمالی از آیاتی بود که در این رابطه وارد شده است. عمده این است که اگر بخواهیم مجموع این صفات و ویژگی های معبود واقعی را در دو — سه ویژگی تجمیع کنیم و اصطلاحاً آنها را به عنوان شاخص بیان کنیم، می توانیم به این ویژگی ها اشاره کنیم: مسأله خالقیت، مسأله ربوبیت و مسأله اله. آیاتی در این زمینه وجود دارد که همه اینها را با هم جمع کرده، که نیاز به توضیح دارد و إن شاء الله در جلسه آینده بیان خواهد شد.

۱۶. الأعراف: ۱۳۸.

۱۷. النحل: ۲۰.

۱۸. الزمر: ۴۳.